

บทที่ 5

บทสรุป

ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในกลุ่มชนชั้นนำ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เป็นความเปลี่ยนแปลงที่อาจนับได้ว่ามีความต่อเนื่องกับความเปลี่ยนแปลงความคิดทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้เป็นรากฐานหรือข้อมูลให้แก่การเผชิญการทำทลายของวิทยาการจากตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 3-4 ในการเผชิญการทำทลายจากตะวันตกครั้งนี้ มีผลให้ด้านบางด้านในคำอธิบายของพุทธศาสนาเสื่อมคลายฐานะความศักดิ์สิทธิ์ หรือกล่าวให้ง่ายคือ มีผลให้คำอธิบายเกี่ยวกับจักรวาล โลก ธรรมชาติ มนุษย์และความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้ ซึ่งรวมเรียกว่า จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ หรือ ความคิดแบบไตรภูมิ ถูกตั้งปัญหา ผนวกกับประสบการณ์ที่กว้างขวางมากขึ้นของชนชั้นนำอันได้มาจากการสัมพันธ์กับชาวตะวันตกนั่นเอง ทำให้เกิดการแทนที่คำอธิบายจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ โดยความคิดทางพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยม ซึ่งเน้นความจริงเชิงประจักษ์ และเน้นเวลาส่วนที่เป็นปัจจุบันหรือชาตินี้ ความเปลี่ยนแปลงทางพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้เป็นรากฐานให้แก่การก่อตัวของรัฐแบบใหม่ซึ่งต้องการอุดมการณ์แบบใหม่ อันเป็นอุดมการณ์ที่ไม่ได้มาจากแนวความคิดทางพุทธศาสนาทั้งหมด ดังที่เป็นอยู่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เพราะความรู้และความคิดทางพุทธศาสนาไม่เพียงพอที่จะให้คำอธิบายเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ได้ทั้งหมดอีกต่อไป

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางพุทธศาสนายังคงดำเนินต่อมาเรื่อย ๆ ชนชั้นนำในสมัยนี้ได้มีโลกทัศน์ที่กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม กอปรกับได้เกิดปัญหาการถูกคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตก และปัญหาการช่วงชิงอำนาจทางการเมืองภายในส่วนศูนย์กลางของประเทศ กลุ่มชนชั้นนำได้มีการปรับตัวในทางความคิดควบคู่ไปกับการดำเนินนโยบายปรับปรุงประเทศ จนในที่สุดชนชั้นนำกลุ่มนี้โดยเฉพาะรัชกาลที่ 5 และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงสถาปนารากฐานของความคิดทางพุทธศาสนาแบบใหม่ขึ้นมาควบคู่กับการสถาปนาอำนาจอันสมบูรณ์ของรัชกาลที่ 5 ความคิดทางพุทธศาสนา "แบบใหม่" ในที่นี้มิได้ตัดขาดจากความคิดทางพุทธศาสนาที่เปลี่ยนแปลงมาแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่เป็นการรับเอาความคิดทางพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยมซึ่งเน้นความจริงเชิงประจักษ์ และเน้นเวลาส่วนที่เป็นชาตินี้ บวกกับการเน้นคำสอนทางศาสนาให้มีลักษณะปฏิบัติได้ง่ายมากขึ้น และจำกัด

ศาสนาให้มีความหมายในแง่ของคุณธรรมประจำบุคคล ลักษณะที่เห็นชัดคือ การเน้นการสอนศาสนาให้แพร่หลาย หลักการที่เน้นคือเรื่องศีล นอกจากนี้ยังได้ดึงเอาคำอธิบายในทางโลกตามแนวคิดแบบตะวันตกเข้ามาสอนพลเมืองควบคู่ไปกับการสอนศาสนาด้วย เช่น การสอนกฎหมาย ศาสตร์ คณิตศาสตร์

ครั้นล่วงเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 6 รัฐบาลใหม่ที่ได้สถาปนาขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ได้ขยายตัวมากขึ้น กลไกของรัฐได้พัฒนาขึ้นในทุก ๆ ทาง (เช่น การคมนาคม การศึกษา เป็นต้น) แต่ถึงกระนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงทรงเห็นปัญหาของรัฐแบบใหม่นี้ กล่าวคือ "การขาดเจตนาร่วมกันของคนในชาติ" พระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะทำให้รัฐบาลใหม่มั่นคงขึ้น โดยการสร้างด้านบางด้านที่ขาดหายไปนี้ขึ้นมา ในการนี้พระองค์ได้ทรงกำหนดบทบาทของศาสนาให้มีลักษณะที่ต่างออกไปจากเดิมเพื่อแก้ปัญหา "การขาดเจตนาร่วมกันของคนในชาติ" นั่นคือศาสนาพุทธมิใช่แต่เป็นเพียง "เครื่องหมายแห่งเกียรติภูมิ" ของพระมหากษัตริย์และประเทศชาติเท่านั้น แต่ศาสนานี้ได้มีบทบาทเป็นองค์ประกอบของ "อุดมการณ์ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์" ที่เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยนี้ รวมไปถึงบทบาทในเชิง "คุณธรรมของสังคม" คือเป็นเครื่องชี้นำความประพฤติของพลเมืองในชาติ เช่น การชี้นำด้วยความคิดเรื่อง "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" "ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม" เป็นต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ได้ทำให้เห็น การคลี่คลายของปฏิสัมพันธ์ระหว่าง การเกิดและการพัฒนาของรัฐแบบใหม่ ความคู่ไปการเปลี่ยนแปลงของความคิดและบทบาทของพุทธศาสนาในทัศนะของชนชั้นนำ ความคลี่คลายดังกล่าวได้มีผลเปลี่ยนฐานะของพุทธศาสนาจากการเป็นคำอธิบายในเชิงจักรวาลวิทยาของคนในรัฐจารีตสมัยรัตนโกสินทร์ มาสู่โลกทัศน์ของคนในรัฐแบบใหม่